

УДК 572:155.9:314

О. В. Філіпцова¹, канд. біол. наук, доц.,
О. Л. Луценко², канд. психол. наук,
Л. О. Атраментова², д-р біол. наук, проф.

ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЗИЧНОЇ, НЕПРЯМОЇ ТА ВЕРБАЛЬНОЇ АГРЕСИВНОСТІ У ПРЕДСТАВНИКІВ РІЗНИХ ПОКОЛІНЬ

¹Національний фармацевтичний університет, Харків, Україна,

²Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, Україна

УДК 572:155.9:314

О. В. Филиппова¹, Е. Л. Луценко², Л. А. Атраментова²
ИССЛЕДОВАНИЕ ФИЗИЧЕСКОЙ, КОСВЕННОЙ И ВЕРБАЛЬНОЙ АГРЕССИВНОСТИ
У ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ РАЗНЫХ ПОКОЛЕНИЙ

¹Національний фармацевтичний університет, Харків, Україна,

²Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, Україна

Представлена оценка распределения норм физической, косвенной и вербальной агрессивности по тесту Басса — Дарки среди украинского населения. Мужчинам присуща большая физическая агрессивность, чем женщинам. У женщин наблюдается большая косвенная агрессивность в сравнении с мужчинами в молодом возрасте. По уровню вербальной агрессивности мужчины и женщины не различаются. Выявлена тенденция к снижению агрессивности с возрастом у мужчин и достоверное снижение разных видов агрессивности у женщин. Не обнаружено связи между показателем IQ и агрессивностью у населения Украины.

Ключевые слова: физическая, косвенная, вербальная агрессивность, IQ, Украина.

UDC 572:155.9:314

О. В. Filiptsova¹, O. L. Lutsenko², L. O. Atramentova²
PHYSICAL, INDIRECT AND VERBAL AGGRESSION RESEARCH IN
DIFFERENT GENERATIONS

¹The National Pharmaceutical University, Kharkov, Ukraine,

²The Kharkov National University named after V. N. Karazin, Kharkov, Ukraine

Physical, indirect and verbal aggression on Buss-Durkee questionnaire distribution among Ukrainian people is shown. Males have higher physical aggression than females do. Females of younger ages demonstrate higher indirect aggression in comparison with males. There is no differences on verbal aggression between males and females. The tendency for different aggression types decrease with age in males and significant decrease in females is revealed. No relationship between IQ and aggression among Ukrainian people is found.

Kew words: physical aggression, indirect aggression, verbal aggression, IQ, Ukraine.

Численні дослідження видатних етологів, антропологів і психологів — К. Лоренца, Е. Уїлсона, З. Фрейда, Р. Берона, Д. Річардсона [1] та ін., свідчать про те, що агресивність людини є видовою характеристикою і вродженою відповідною реакцією на потенційну погрозу. Інтерес до вивчення агресивності зумовлений низкою причин. Вважається, що саме ця особистісна риса лежить в основі багатьох видів кримінальної поведінки. Крім того, з агресивністю асоційовані різні особистісні властивості [1] та інтелект [2]. Фізіологічні та біохімічні дослідження агресивності свідчать про залучення великої кількості структур нервової й ендокринної системи у прояв даної характеристики [3–5].

У світових дослідженнях для визначення кількісних характеристик різних видів агресивності найбільш широко використовується тест Басса — Даркі [6]. Показники агресивності, отримані за його допомогою, використовуються у ге-

нетичному аналізі. Успадковуваність агресивності, як і інших кількісних ознак, має різне значення у різних популяціях і групах і змінюється залежно від умов середовища. Відомо, що агресивність може підсилюватися під впливом спостереження й імітації жорстокої поведінки інших людей (засоби масової інформації, телебачення) [7], демонстрації зброї [8], підвищення температури, прийому алкоголю і т. д. Показані міжпопуляційні та міжкультурні розбіжності рівнів різних видів агресивності, підкріплені археологічними й антропологічними даними. Відомо, що більша частота жорстоких злочинів спостерігається у культурах, де соціальні норми щодо використання агресивності менш виражені, зокрема, серед країн-переможниць у війнах.

Більшість робіт із психології та генетики агресивності виконані іноземними дослідниками. В Україні подібні дослідження відсутні, хоча ми вже підійшли до цієї проблеми впритул і прове-

Розподіл показників фізичної, непрямої та вербальної агресивності (норми) серед осіб молодшого покоління

Показники	Чоловіки, n=54		Жінки, n=223		P
	$\bar{x} \pm s_{\bar{x}}$	s	$\bar{x} \pm s_{\bar{x}}$	s	
Вік	17,7±0,2	1,8	17,5±0,1	1,9	>0,05
Фізична агресивність	5,2±0,2	1,7	3,9±0,1	1,9	<0,001
Непряма агресивність	4,3±0,2	1,5	5,0±0,1	1,4	<0,001
Вербальна агресивність	6,1±0,3	2,3	6,6±0,2	2,4	>0,05

Примітка. У табл. 1 і 2: n — кількість обстежених; $\bar{x} \pm s_{\bar{x}}$ — середнє арифметичне та його статистична похибка; s — стандартне відхилення; P — рівень значущості.

ли аналіз світових популяцій щодо генетичних основ агресивності [9]. Крім того, немає норм агресивності для конкретного населення у разі застосування українськими дослідниками тестів на агресивність [10]. Інформація про власне населення потрібна широкому колу фахівців (вихователям, кримінологам, психіатрам, соціологам) для розв'язання конкретних практичних завдань. Результати подібних досліджень важливі й у теоретичному плані, тому що поповнять банк світових даних із цього питання.

Метою дослідження є вивчення популяційних розподілів і встановлення норм фізичної, непрямої та вербальної агресивності серед представників двох поколінь (молодого і середнього віку), а також аналіз статевих розходжень вказаних видів агресивності серед жителів урбанізованих популяцій східної України.

Матеріали та методи дослідження

У дослідженнях взяли участь 900 жителів України. Збір даних проведено з урахуванням етичних вимог при роботі з людиною. Про досліджуваних отримана біологічно значуща та соціодемографічна інформація. Для оцінки фізичної, непрямої та вербальної агресивності використано тест Басса — Даркі [11], для оцінки рівня IQ — тест Айзенка [12]. Знайдено характеристики розподілів (\bar{x} , s). Зв'язок між ознаками, які розподілені нормально, оцінювали за допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона (r). Статистичний аналіз проведений з використанням критерію t. База даних сформована у програмі Microsoft Excel. Розрахунки виконано в програмах Microsoft Excel і Biostat.

Результати дослідження та їх обговорення

Для розрахунку середньопопуляційних характеристик фізичної, непрямої та вербальної агресивності були використані дані про індивідів, які не перебувають у спорідненні та не утворюють шлюбних пар. Перша група була сформована академічною молоддю (студенти вищих навчальних закладів і учні випускних класів, орієнтовані на отримання вищої освіти, абітурієнти) — «молодше покоління». Друга група складалася з усіх інших осіб, які також не перебувають у спорідненні та не утворюють шлюбних пар, але не належать до академічної молоді — «старше покоління». Обстежені були українцями (78 %), росіянами (16 %), а також представниками інших національностей (6 %).

У молодшому поколінні середній вік обстежених чоловіків становив 17,7 (s = 1,8), жінок — 17,6 (s = 1,9) років. Фізична агресивність вища для чоловіків, непряма — для жінок. За рівнем вербальної агресивності вірогідної різниці не спостерігалось. Усі ознаки розподілені нормально. Отримані норми для осіб молодого віку наводяться в табл. 1.

Середній вік чоловіків старшого покоління дорівнював 40,9 (s = 10,7), жінок — 43,2 (s = 8,8) років. З табл. 2 видно, що у чоловіків рівень фізичної агресивності вищий, ніж у жінок. Щодо непрямої та вербальної агресивності, то у представників старшого покоління не визначено статевих відмінностей щодо їх вираженості. Усі види агресивності розподілені нормально. Норми для осіб старшого покоління подаються в табл. 2.

У всіх культурах також простежується більша фізична агресивність (нанесення тілесних ушкоджень) у чоловіків, у багатьох — більша непряма агресивність (поширення пліток, підрич іміджу, злі жарти) у жінок, тимчасом як вербальна агресивність (вираження негативних почуттів через сварки, словесні погрози) виражена в осіб протилежної статі приблизно однаковою мірою [13]. З еволюційної точки зору, феномен більшої фізичної агресивності у чоловіків пояснюється тим, що потенційно чоловік може стати батьком сотень, навіть тисяч дітей, тому для нього людське життя менш цінне, ніж для жінки, яка потенцій-

Розподіл показників фізичної, непрямої та вербальної агресивності (норми) серед осіб старшого покоління

Показники	Чоловіки, n=51		Жінки, n=134		P
	$\bar{x} \pm s_{\bar{x}}$	s	$\bar{x} \pm s_{\bar{x}}$	s	
Вік	40,9±1,5	10,8	43,2±0,8	8,8	>0,05
Фізична агресивність	4,6±0,2	1,7	3,3±0,1	1,7	<0,001
Непряма агресивність	4,5±0,2	1,5	4,5±0,1	1,4	>0,05
Вербальна агресивність	6,1±0,3	2,5	5,6±0,2	2,2	>0,05

но може народити лише кілька десятків дітей. З цього також випливає, що чоловіки більше конкурують за статус, пов'язаний з репродукцією, ніж жінки. Дійсно, жорстокість особливо висока серед молодих, неодружених і бідних чоловіків [14]. Існують теорії, які пояснюють застосування агресивності тривалою еволюцією людини, згідно з якою люди, які мають загальні гени, менш агресивні один до одного.

Аналіз даних щодо середніх значень різних видів агресивності свідчить про тенденцію до зниження її з віком. Але якщо для чоловічого населення про це зниження можна говорити лише як про тенденцію, то для жіночого — різниця в усіх трьох видах агресивності між особами молодшого та старшого покоління вірогідна ($P < 0,001$). Можливо, більш високі рівні агресивності в осіб молодого віку пов'язані з підвищеним вмістом у них стероїдних гормонів, що підтверджується даними багатьох досліджень [15]. Оскільки в Україні подібне дослідження проводиться вперше, ми не маємо можливості дати однозначну відповідь щодо онтогенетичних змін різних видів агресивності в досліджуваному населенні, оскільки вивчаємо представників різних поколінь, психічні характеристики яких формувалися в різних соціокультурних умовах. Так, для деяких світових популяцій показано, що непряма агресивність у жінок із віком зростає, що не простежено в наших дослідженнях. Також ми можемо висунути гіпотезу щодо більшої вираженості агресивності молодого покоління в зв'язку з гендерними особливостями, перерозподілом соціальних ролей та зростанням маскулізації жінок, що призводить до підвищення у них агресивності.

Велике значення має не тільки агресивність, що виявляється окремою особою, але й агресивність, яка виявляється у групах, де анонімність й ослаблення пригнічення в нормі небажаної поведінки робить більш імовірним групову жорстокість. У таких групах руйнівні прояви агресивності можуть залежати від інтелектуального рівня осіб цих груп. У нашому дослідженні не виявлено кореляції між показником IQ та усіма трьома видами агресивності. Цей феномен також потребує подальшого вивчення, тому що низка даних свідчить про підвищення ймовірності скоєння жорстоких злочинів особами з низькими значеннями показника IQ, хоча це не завжди підтверджується. Припускається, що особи з низьким IQ, зокрема, діти, зазнають чималої фрустрації в розв'язанні повсякденних проблем, що, у свою чергу, призводить до зростання агресивності. Агресивність порушує взаємини з однолітками і вчителями, що тягне за собою погану успішність у школі, а значить, знижує можливість розвивати інтелектуальні здібності. Отже, низький IQ — шлях до агресії, а агресія потім погіршує інтелектуальний розвиток. Так, у лон-

додатковому дослідженні показано, що агресивність у віці 8 років негативно корелює з IQ, а рівень агресивності у 8 років є більш прогностичним фактором, ніж IQ у цьому ж віці, інтелектуального функціонування в 30-літніх осіб. При близнюкових дослідженнях 19-місячних дітей встановлено негативний зв'язок ($r = -0,20$) між фізичною агресивністю і словниковим запасом дитини, і крім того, показана висока успадкованість фізичної агресивності [2]. Відсутність зв'язку між рівнем IQ у нашого населення та агресивністю може свідчити про однакову ймовірність використання агресивності людьми різного інтелектуального рівня за будь-яких умов, тобто відсутність пригнічувальної функції високого інтелекту на певні антисоціальні прояви.

Проведене дослідження є фрагментом великомасштабного психогенетичного проекту з вивчення особистісних і когнітивних ознак у населення України.

Висновки

1. Проведено оцінку розподілу норм фізичної, непрямой та вербальної агресивності за тестом Басса — Даркі серед українського населення.
2. Чоловікам притаманна більша фізична агресивність, ніж жінкам. У жінок спостерігається більша непряма агресивність порівняно з чоловіками в молодому віці. За рівнем вербальної агресивності чоловіки та жінки не розрізняються.
3. Виявлена тенденція до зниження агресивності з віком у чоловіків і вірогідне зниження різних видів агресивності у жінок.
4. Не виявлено зв'язку між показником IQ й агресивністю у населення України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бэрн П., Ричардсон Д. Агрессия. — СПб.: Питер, 2001. — 352 с.: ил.
2. *Physical Aggression and Expressive Vocabulary in 19-Month-Old Twins* / G. Dionne, R. Tremblay, M. Boivin et al. // *Developmental Psychology*. — 2003. — Vol. 39, N 2. — P. 261-273.
3. *The Expression of Social Dominance Following Neonatal Lesions of the Amygdala or Hippocampus in Rhesus Monkeys (Macaca Mulatta)* / D. G. Amaral, P. Bauman, W. A. Lavenex et al. // *Behavioral Neuroscience*. — 2006. — Vol. 120. — P. 749-760.
4. Cocaro E. F., Siever L. J. Pathophysiology and treatment of aggression // *Neuropsychopharmacology: The Fifth Generation of Progress*; K. Davis, D. Charney, J. Coyle et al., eds. — Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins, 2002. — P. 1709-1723.
5. *Blunted prefrontal cortical 18-fluorodeoxyglucose positron emission response to metachloro-phenylpiperazine in impulsive aggression* / A. S. New, E. A. Hazlett, M. S. Bushsbaum et al. // *Arch. Gen. Psychiatry*. — 2002. — Vol. 51, N 7. — P. 621-629.
6. *The Aggression Questionnaire: A Validation Study in Student Samples* / A. Garcia-Leon, G. Reyes, J. Vila et al. // *The Spanish Journal of Psychology*. — 2002. — Vol. 5, N 1. — P. 45-53.
7. *Longitudinal Relations Between Children's Exposure to TV Violence and Their Aggressive and Violent Behavior in Young Adulthood: 1977-1992* / L. R. Huesmann, J. Moise-Titus, Ch.-L. Podolski, L. D. Eron // *Developmental Psychology*. — 2003. — Vol. 39, N 2. — P. 201-221.

8. *Individual differences in knowledge structures and priming: The weapons priming effect in hunters and nonhunters* / B. D. Bartholow, C. A. Anderson, N. L. Carnagev, A. J. Benjamin // *Journal of Experimental Social Psychology*. — 2005. — Vol. 41. — P. 48-60.

9. *Атраментова Л. О., Філіпцова О. В.* Генетичний аспект агресивності людини: стан проблеми // *Експерим. і клініч. медицина*. — 2006. — № 3. — С. 114-118.

10. *Шустикова М. В.* Оцінка впливу ступеня екзогамії на схильність до різних форм агресії // *Біологія: від молекули до біосфери: Збірник матеріалів Першої наук. міжнар. конф. студентів, аспірантів і молодих учених. Харків, 21–23 листопада, 2006.* — № 3. — С. 114-118.

11. *Психологические тесты. В 2-х т.* / Под ред. А. А. Карелина. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2002. — Т. 1. — 312 с.: ил.

12. *Айзенк Г.* Супертесты IQ. — М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. — 208 с.

13. *Hines D. A., Saudino K. J.* Gender Differences in Psychological, Physical, and Sexual Aggression Among College Students Using the Revised Conflict Tactics Scales // *Violence and Victims*. — 2003. — Vol. 18. — P. 197-217.

14. *McElliskem J. E.* Affective and Predatory Violence: a Bimodal Classification System of Human Aggression and Violence // *Aggression & Violent Behavior*. — 2004. — Vol. 10. — P. 1-30.

15. *Choi P., Cowan D., Parrott A. C.* High-Dose Anabolic Steroids in Strength Athletes: Effects Upon Hostility and Aggression // *Human Psychopharmacology: Clinical and Experimental*. — 2004. — Vol. 5. — P. 349-356.

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ для журналу «Інтегративна антропологія»

До розгляду приймаються статті, які відповідають тематиці журналу й нижченаведеним вимогам.

1. Стаття надсилається до редакції у двох примірниках, підписаних усіма авторами. Вона супроводжується направленням до редакції, завізованим підписом керівника та печаткою установи, де виконано роботу, а для вітчизняних авторів — також експертним висновком, що дозволяє відкрити публікацію. До неї на окремому аркуші додаються відомості про авторів, які містять учене звання, науковий ступінь, прізвище, ім'я та по батькові (повністю), місце роботи та посаду, яку обіймає автор, адресу для листування, номери телефонів і факсів. Якщо у статті використано матеріали, які є інтелектуальною власністю кількох організацій і раніше не публікувалися, автор має надати дозвіл кожної з цих організацій на їх публікацію.

До розгляду приймаються лише статті, виконані з використанням комп'ютерних технологій. При цьому до матеріалів на папері обов'язково додають матеріали комп'ютерного набору та графіки на дискеті, диску CD ROM або IO Mega ZIP — теж у двох примірниках.

Автори повинні повідомити, для якої рубрики (розділу) призначена стаття. Основні рубрики (розділи) журналу: «Лекції Нобелівських лауреатів», «Методологія інтегративних процесів», «Онто- і філогенез», «Генетичні аспекти біології та медицини», «Клонування: медицина, етика, право», «Репродукція. Медичні, етичні та соціальні проблеми», «Проблеми біоетики», «Патологічні стани і сучасні технології», «Інтелект: проблеми формування та розвитку», «Соціальні та екологічні аспекти існування людини», «Людина і суспільство», «Філософські проблеми геронтології та геріатрії», «Людина і Всесвіт», «Життя і смерть: єдність та протиріччя», «Дискусії», «Книжкова полиця», «Листи до редакції».

2. У першу чергу друкуються статті, замовлені редакцією. Не приймаються до розгляду статті, що вже були надруковані в інших виданнях, а також роботи, які за своєю сутністю є переробкою опублікованих раніше статей і не містять нового наукового матеріалу або нового наукового осмислення вже відомого матеріалу. За порушен-

ня цієї умови відповідальність цілковито покладається на автора.

3. Мова статей — українська для вітчизняних авторів, російська для авторів з інших країн СНД, а також англійська.

4. Вимоги до статей залежно від категорії.

Матеріал **дослідницької статті** загальним обсягом до 8 сторінок повинен бути викладеним за такою схемою:

а) індекс УДК;

б) ініціали та прізвище автора (авторів), науковий ступінь;

в) назва статті;

г) повна назва установи, де виконано роботу;

д) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

е) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;

ж) виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття;

з) формулювання цілей статті (постановка завдання);

и) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

к) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку;

л) література — не більше 15 джерел;

м) два резюме — мовою статті й англійською обсягом до 800 друкованих літер кожне за такою схемою: індекс УДК, ініціали та прізвище автора (авторів), назва статті, текст резюме, ключові слова (не більше п'яти) для авторів із країн СНД та англійською і російською — з інших країн.

Проблемна стаття загальним обсягом до 10 сторінок містить погляд автора на актуальні проблеми. Структура статті — за авторським бажанням. При перевищенні вказаного обсягу необхідне попереднє погодження з редакцією.

Оглядова стаття має бути загальним обсягом до 12 сторінок; список літератури — не більше 40 джерел.

Листи до журналу загальним обсягом до 1,5 сторінки мають на меті обговорення матеріа-